

Piotr Kołakowski, *NKWD i GRU na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2002

Od przeszło piętnastu lat polscy historycy starają się nadrobić zaległości, jakie w historiografii stosunków polsko-sowieckich w latach 1939–1945 powstały w okresie PRL. Po 1989 r. powstało wiele interesujących opracowań dotyczących tej problematyki, publikacji doczekały się również dokumenty źródłowe obrazujące politykę wschodniego sąsiada wobec państwa polskiego i jego obywateli. Dzięki temu nasza wiedza o agresji 17 września 1939 r., zbrodni katyńskiej, deportacjach ludności w głąb ZSRS, represjach sowieckich służb specjalnych wobec żołnierzy Polskiego Państwa Podziemnego staje się coraz pełniejsza i bardziej udokumentowana. W ten nurt badawczy wpisuje się również książka Piotra Kołakowskiego, która ukazała się w 2002 r. nakładem wydawnictwa „Bellona”. Piotr Kołakowski jest autorem licznych artykułów poświęconych sowieckim służbom specjalnym¹.

Bazę źródłową pracy stanowią dokumenty znajdujące się w polskich archiwach, jak również te opublikowane, a także wspomnienia i opracowania. Autor sięgnął głównie do publikacji polsko- i rosyjskojęzycznych. Niestety, poza wykorzystaniem zespołów: Kolekcja akt rosyjskich z Centralnego Archiwum Wojskowego oraz Kolekcja akt z archiwów radzieckich Centralnego Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji autor w zasadzie nie dotarł do dokumentów organów bezpieczeństwa ZSRS znajdujących się w archiwach rosyjskich, białoruskich i ukraińskich. Należy żałować, że tak się nie stało, bowiem materiały te w znaczący sposób podniosłyby wartość poznawczą pracy. Otwarte wszakże pozostaje pytanie o dostępność materiałów archiwalnych zgromadzonych w Mińsku, Moskwie, Kijowie czy Podolsku. Zamykając wątek rozważań nad źródłami, bardziej z kronikarskiego obowiązku aniżeli dla powiadomienia autora książki wspomnieć należy, że oryginalne dokumenty NKWD–NKGB można znaleźć w Archiwum Państwowym w Przemyślu. Niestety, zespół liczy zaledwie kilkanaście teczek, które mogą służyć jedynie do zilustrowania działalności organów bezpieczeństwa, nie zaś stanowić materiał badawczy².

Praca ma układ chronologiczno-problemowy i składa się z pięciu rozdziałów. We wprowadzającym w zagadnienie rozdziale pierwszym (Geneza działalności sowieckich organów wywiadu i bezpieczeństwa przeciwko Polsce) autor przedstawił narodziny i rozwój sowieckich służb specjalnych oraz ich działania przeciwko II Rzeczypospolitej. W rozdziale drugim (Struktury i metody działania organów wywiadu i bezpieczeństwa Związku Sowieckiego po agresji na Polskę 17 września

¹ P. Kołakowski, *Z działalności sowieckiego wywiadu wojskowego przeciwko II Rzeczypospolitej*, „Dzieje Najnowsze” 2000, nr 4; *idem*, *Działalność sowieckich służb specjalnych na ziemiach polskich 1939–1945*, „Przegląd Wschodni” 2000, nr 3; *idem*, *NKWD–NKGB a podziemie polskie. Kresy wschodnie 1944–1945*, „Zeszyty Historyczne” 2001, nr 16; *idem*, *Sowiecki kontrwywiad i aparat bezpieczeństwa w walce z polskim podziemiem niepodległościowym 1944–1945*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2001, nr 1; *idem*, *Organizacja Wydziału Wywiadowczego Sztabu Frontowego Okręgu Wojskowego Armii Czerwonej*, „Ślupskie Studia Historyczne” 2000, nr 8.

² AP Przemyśl, Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych Oddział Miejski w Przemyślu (62) 1939–1941, 14 j.a.

1939 r.) zaprezentowane zostały m.in. zadania oraz działalność wywiadowcza GRU i NKWD w przededniu i w trakcie sowieckiej agresji na Polskę; represje NKWD–NKGB wobec obywateli polskich w czasie działań wojennych przeciwko Polsce, jak również po ich zakończeniu.

Autor ukazał udział organów bezpieczeństwa w instalowaniu władzy komunistycznej na zagarniętych terenach oraz realizacji stalinowskiej polityki ludnościowej, której najbardziej bolesną egzemplifikacją były deportacje ludności w głąb ZSRS. W interesujący sposób zostały omówione działania służb specjalnych wobec polskiego podziemia niepodległościowego. Autor przedstawił zasady budowania agentury oraz metody inwigilacji oraz infiltracji, jakimi posługiwano się dla zneutralizowania konspiracji zbrojnej i politycznej. Zagadnienie to zilustrował przykładem rozpracowania struktur Związku Walki Zbrojnej na terenach okupowanych przez ZSRS. Oprócz przedsięwzięć wymierzonych w ZWZ pokazane zostały działania przeciw organizacjom niepodległościowym o zasięgu lokalnym, a także proces likwidacji partyzantki powrześniowej.

W kolejnym rozdziale (Funkcjonowanie wywiadu sowieckiego na ziemiach polskich przed napaścią Niemiec na ZSRS) autor scharakteryzował główne kierunki sowieckich działań wywiadowczych na ziemiach polskich okupowanych przez III Rzeszę oraz stan wiedzy moskiewskich służb specjalnych o potencjale Wehrmachtu i przygotowaniach do wojny z ZSRS. Wiele uwagi poświęcił współpracy Polaków z wywiadem sowieckim i wykazał, że ich znaczący wysiłek wywiadowczy został zmarnotrawiony wskutek marginalizowania niemieckiego zagrożenia przez sowieckich decydentów.

W rozdziale IV (Współdziałanie służb wywiadowczych Związku Sowieckiego z Oddziałem II Sztabu Naczelnego Wodza i wywiadem GL–AL) przedstawiona została geneza i przebieg współpracy służb wywiadowczych ZSRS z polskim wywiadem wojskowym (nawiązana po zawarciu umowy wojskowej 14 sierpnia 1941 r.) oraz z komunistycznym ruchem oporu. P. Kołakowski zwrócił uwagę, że współdziałanie Sowietów z polskim wywiadem wojskowym miało charakter jednostronny. Mimo otrzymywania cennych informacji o dyslokacji i transportach oddziałów Wehrmachtu, zbieranych w kraju przez wywiad ZWZ–AK, strona sowiecka rzadko odwzajemniała się wiadomościami o szczególnym znaczeniu. Podobnie jednostronny, a zasadzie służebny charakter miała działalność wywiadu GL–AL oraz struktur Polskiej Partii Robotniczej. Działania prowadzone przez te organizacje na rzecz sowieckiego wywiadu politycznego i wojskowego ukierunkowane były bardziej na rozpracowanie struktur Polskiego Państwa Podziemnego aniżeli niemieckiego okupanta. Autor słusznie zauważa, że informacje zebrane przez komunistów w niebagatelnym stopniu przyczyniły się do sprawnego rozbicia Polski Podziemnej w latach 1944–1945.

Ostatni rozdział książki (Zwalczanie polskiego ruchu oporu przez organa bezpieczeństwa i kontrwywiadu ZSRS) traktuje o działaniach sowieckich służb specjalnych, które doprowadziły do rozbicia Polskiego Państwa Podziemnego oraz zdławienia zbrojnego oporu organizacji podziemnych. Autor przedstawia metody, jakimi posłużono się w realizacji tego zadania, podkreślając znaczenie prowokacji i terroru stosowanego

wanego przez Sowietów. W rozdziale tym omówiona została również rola NKWD–NKGB w tworzeniu organów bezpieczeństwa PKWN/Rządu Tymczasowego.

Praca nie jest pozbawiona drobnych mankamentów. W ewentualnym wznowieniu należałoby rozważyć wyodrębnienie zagadnień związanych z rozwojem oraz strukturą organizacyjną, bowiem informacje w tej kwestii „gubią się” przy omawianiu działalności sowieckich organów bezpieczeństwa na ziemiach polskich. Dla bardziej czytelnego przedstawienia struktury organizacyjnej wskazane byłoby przygotowanie schematów graficznych. Ponadto należy wspomnieć, iż w pracy znalazły się informacje o obsadzie centralnych struktur aparatu bezpieczeństwa, zaś w kwestii najistotniejszej, bo dotyczącej ziem polskich, autor poprzestał na przedstawieniu ścisłego kierownictwa na szczeblu obwodu (*oblasti*) na ziemiach okupowanych w latach 1939–1941, rezygnując z przedstawienia obsady personalnej NKWD–NKGB niższych szczebli organizacyjnych. Przygotowanie takiego zestawienia, chociażby w formie tabelarycznej, znacznie podniosłoby walory pracy. Pewne ustalenia w tej kwestii zostały już poczynione³. Podobną konkluzję można odnieść do okresu późniejszego, tj. lat 1944–1945. W książce dość lakonicznie potraktowana została działalność Wojsk Pogranicznych NKWD, chociaż autor dotarł do publikacji poświęconych tej formacji, ponadto w polskiej literaturze naukowej ukazał się co najmniej jeden przyczynek traktujący o tym zagadnieniu⁴.

Ostatnie uwagi nie umniejszają bynajmniej obiektywnej wartości pracy Piotra Kołakowskiego, stanowią raczej postulat badawczy. Dopóki przed historiami nie zostaną w pełni otwarte posowieckie archiwa, dopóty wiele spornych czy wątpliwych kwestii związanych z historią najnowszą, w tym szczególnie z dramatycznymi dla naszego państwa i narodu latami 1939–1945, pozostanie niewyjaśnionych. Należy wyrazić nadzieję, że Piotr Kołakowski będzie kontynuował badania nad tą problematyką, systematycznie poszerzając naszą wiedzę o działalności sowieckich służb specjalnych.

Tomasz Bereza

³ A. Głowacki, *Sowiecki aparat represji w Małopolsce Wschodniej i na Wołyniu, 1939–1941*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 1997–1998, nr 40, s. 281–297; K. Jasiewicz, *Pierwsi po diable. Elity sowieckie w okupowanej Polsce 1939–1941 (Białostoczczyzna, Nowogródzczyzna, Polesie, Wileńszczyzna)*, Warszawa 2001.

⁴ T. Wesołowski, *Na straży ziem „wyzwolonych”*. Białoruski Okręg Wojsk Pogranicza NKWD w latach 1939–1941, „Gryfita. Magazyn Historyczny” 1998, nr 1–2, s. 19–25.